

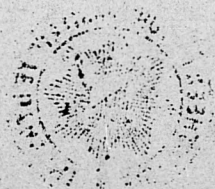
B 80 2404 ?

de Geer. antw. v. Brumer, Rechtsgeleerd.

OVERDRUK

UIT

het Rechtsgeleerd Magazijn.



Deutsche Rechtsgeschichte von Heinrich Brunner. —
Erster Band. — Leipzig 1887. — 8°.

Dit werk behoort tot de reeks handboeken der duitsche rechtswetenschap, die door Binding wordt uitgegeven onder den titel: *Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft*. Het bedoelt den lezer zoowel met de bronnen als met den stand van het onderzoek der duitsche rechtsgeschiedenis volledig bekend te maken, en de resultaten samen te trekken van die talrijke bijzondere onderzoekingen op dit gebied, die de ijverige beoefening daarvan vooral in de laatste halve eeuw in het leven riep. Dat het daarom de belangstelling ook ten onzent verdient, behoeft wel geen betoog. De geschiedenis van ons oud-Vaderlandsche recht hangt zoo nauw met de geschiedenis des duitschen rechts samen, dat zij als een onderdeel daarvan mag beschouwd worden, en zoo de tijd eenmaal zal gekomen zijn eene rechtsgeschiedenis der nederlandsche gewesten te schrijven, dan zal deze in de duitsche haar uitgangspunt en grondslag moeten zoeken.

In de Inleiding behandelt de schrijver de gewone onderwerpen, die men in een handboek daar pleegt te bespreken: beteekenis, verdeeling, bronnen, hulpwetenschappen en literatuur van het onderwerp. Bij zijne bewerking volgt Brunner de historische methode en verdeelt zijn onderwerp in tijdvakken. Dit eerste deel bevat nog slechts het oudste tijdvak *die Germanische Zeit* en het begin van het tweede *die Fränkische Zeit*, toen de Germanen onder den invloed van de romeinsche beschaving en van het Christendom gekomen waren, nieuwe staatsvormen en inrichtingen aannamen en zich de geheele rechtstoestand wijzigde. Met de oplossing van het Frankische rijk zal het derde tijdvak aanvangen, dan beperkt zich de duitsche rechtsgeschiedenis tot het duitsche rijk, waar zich een volksrecht ontwikkelde dat zich later in verschillende bijzondere rechten splitste en verdeelde. Aan het einde der vijftiende eeuw was het romeinsche en het kanonieke recht benevens het Lombardische leenrecht door den weg der wetenschap en praktijk ingedrongen als gemeen recht, terwijl ook de rijksinrichting eene andere geworden was. Met den aanvang der vijftiende eeuw zal derhalve het vierde en laatste tijdvak beginnen, dat met de stichting van het nieuwe duitsche rijk en het ontstaan van een duitsch rijksrecht eindigen zal. Dezelfde indeeling zal hier dus gevolgd worden die wij reeds bij Eichhorn en anderen vinden, waarbij echter gevraagd mag worden of het derde tijdvak niet te veel omvat, daar de rechtsontwikkeling van



ongeveer 888 tot 1250 toch een ander karakter draagt dan die van 1250 tot 1500, mits men niet vergete wat de schrijver zoo juist zegt: „die Periodisierung der Rechtsgeschichte darf keine pedantische sein. Steife Zeitgrenzen sind abzulehnen und durch mögliche elastische Abrundung der einzelnen Perioden zu ersetzen“.

De oude berichten, die wij over de Germanen bezitten, toen de Romeinen in hun land waren voortgedrongen, beschrijven ze ons als in verschillende stammen verdeeld, die dapper en strijd-lustig, zich met jacht, veeteelt en akkerbouw bezighielden, maar, gedurig onderling in strijd, zich dan daarvoor een aanvoerder kozen, die hen ter overwinning leidde of naar andere streken voerde waar zij zich weder konden vestigen; want zwak was nog de band die hen aan den grond hechtte, en gemakkelijk verplaatsten zij zich om nieuwe woonplaatsen te zoeken. Sints de Romeinen door Caesar's oorlogen in Gallië met de Germanen in aanraking kwamen, werd de wederkeerige invloed, dien beide volken op elkander uitoefenden, steeds sterker. De bewoners van Gallia Belgica, Germania inferior en superior maakten ras met de Romeinsche beschaving kennis en werden door de nieuwe inrichtingen en den veranderden rechtstoestand al meer geromaniseerd. De oorlogen der Romeinen, wellicht ook de handel met Germanië gedreven, brachten niet slechts Germaansche slaven naar Italië, maar ook al zeer spoedig leverden onderworpen of verbonden Germanen de beste en meest vertrouwde hulptroepen aan de Romeinsche legers, en dienden zelfs aan het hof van de Romeinsche keizers. Na den strijd met de Marcomannen nam het getal van hen, die binnen de grenzen des romeinschen rijks zich vestigden en landerijen ontginden, voortdurend toe. Zij werden daar coloni, in Gallië sints het einde der derde eeuw laeti, en vormden een erfelijken stand van aan den grond gebonden, aan militieplicht onderworpen, landbouwers. Ook de kolonisatie aan de grenzen des rijks van soldaten bevorderde de germaniseering van dit gebied en reeds was het westersche rijk geheel van Germaansche elementen doortrokken, toen het zich eindelijk in Germaansche rijken oploste. Te recht zegt Brunner: „das letzte Jahrhundert der römischen Geschichte darf man dreist als das Jahrhundert der Germanenherrschaft bezeichnen“.

Intusschen had ook onder de Germaansche volksstammen op Duitschen bodem eene beweging plaats, die hen tot grootere volksgroepen vereenigde, die onder nieuwe namen optraden. Bij de Sueven, de Allemannen, de Franken, de Saksen, gevormd door de verbinding van verschillende verwante stammen, ont-

stond toen een staatsrechtelijke band, die onder den drang der omstandigheden, waar zij als overwinnaars voorttrokken en zich nieuwe woonplaatsen verkregen, al sterker werd en die de rijken deed ontstaan met eigene inrichtingen en wetten onder eigene vorsten, die het westersch Romeinsche rijk vervingen.

Oorspronkelijk was de band, die de stammen vereenigde, die der afstamming. In het geslacht, de sibbe, lag de grondslag van het volksleven. Die tot hetzelfde geslacht behoorden leefden bijeen, daar hadden zij hun erf en hof. Zij bebouwden gemeenschappelijk den grond, zij dreven hun vee op de weiden, zij benutten de bosschen, „die Bewirtschaftung muss innerhalb der einzelnen gentes ac cognationes eine gemeinschaftliche gewesen sein“, zegt Brunner. Ook in den strijd stonden de geslachtsgenooten te zamen, en waar het gold een vijand af te weren, een vredebreker te vervolgen, een boete te betalen of te ontvangen, een maagzoen te treffen, de waarheid te bevestigen of een getuigenis af te leggen, waren het de bloedverwanten die er toe geroepen werden. In het gezin was de man als hoofd des gezins de beschermer en verdediger van vrouw en kinderen en van zulke naaste bloedverwanten, die bescherming behoefden, zooals vrouwen en minderjarigen; „schon in den ältesten Fundstellen tritt die Bedeutung von Schutz, Schirm, Friede hervor“, al sluit dit de bevoegdheid tot straffen niet uit. Slechts tegenover eigen lieden gold het begrip van eigendom. Het huwelijk kwam door samenwoning tot stand als de man zich de vrouw tegen vergoeding van vader of voogd verkregen had, waarbij ook de bloedverwanten werden geraadpleegd. Men sprak daarom van koop en prijs. Zoo algemeen als Brunner zegt: „die ältesten Formen der germanischen Eheschliessung sind der Frauenraub und der Frauenkauf“, zou ik niet durven spreken. Dat somtijds ook een meisje geroofd werd bewijst het voorbeeld van Arminius en Segestus' dochter, maar dat was steeds eene ongewone, volgens de volksrechten strafbare handeling, al bleef het eenmaal voltrokken huwelijk bestaan, en dat het in de oudste tijden anders zou geweest zijn blijkt althans niet. Hoog werd de kuischheid der vrouw geacht en zwaar was de straf der overspelige. De kinderen bleven tot het gezin behooren, totdat zij huwende een eigen gezin vestigden, de zoon plechtig zijn wapenen had ontvangen of was opgenomen in het gevolg van een princeps. Op de kinderen ging bij den dood der ouders het vermogen volgens Tacitus over; ontbraken die, op de broeders des overledenen, daarna op de broeders van zijn vader of moeder.

Eigenlijk kenden de Germanen slechts twee standen: vrijen en onvrijen, het kenmerk der vrijheid is bij Brunner „die Freizügigkeit“. Zou hier niet bij te voegen zijn de bevoegdheid om wapenen te voeren en om aan de volksberaadslaging deel te nemen? Tusschen de vrijen en onvrijen stonden de vrijgelatenen en de liten, die weergeld hadden, en een eigen vermogen konden bezitten, maar tot diensten verplicht, soms aan den grond gebonden waren, en dus nog tot de onvrijen gerekend werden, zoolang zij niet in de volksgemeenschap werden opgenomen. Onder de vrijen nemen de nobiles een hoogere plaats in en verschillend is de beteekenis van dien oudsten adel opgevat. Brunner meent dat „unter den vielen darüber geäusserten Ansichten diejenige die grösste Wahrscheinlichkeit für sich hat, welche die Adligen der Urzeit als die Mitglieder der thatsächlich herrschenden Geschlechter betrachtet, nämlich der Geschlechter, aus welchen man die Könige, die Fürsten, die Priester zu nehmen pflegte. Die Abstammung dieser Familien galt für vornehmer, unmittelbar an die Götter wurde sie angeknüpft“.

Ik wil hier niet tusschen deze meening en die van Waitz, *Verf. Gesch.*, I, 169, kiezen, die er de afstammelingen van hen in ziet, die vroeger de leiders en hoofden des volks waren geweest, maar wel blijkt het dat er in historischen tijd reeds zeer weinig zulke geslachten over waren bij de verschillende volksgroepen en dat reeds onder de Karlingen de nobilitas eene andere beteekenis verkregen had, toen een ambts- en dienstadel ontstond. De volkssam, de Romeinen noemden dien civitas, woonde verdeeld over gauen, pagi, waarin weder dorpen, de vici, gelegen waren, maar, zoolang strijd en verplaatsing gedurig veranderingen in het leven riepen, hadden deze wel nauwelijks vaste grenzen, „doch mochten kleinere civitates nicht weiter in Gauen zerfallen und konnte es vorkommen dass einzelne Gaue zu selbständigen civitates emporwachsen und in den Übergangsphasen solcher Entwicklungen die civitas den Charakter des Bundesstaats besass, wie anderseits die Verschmelzung mehrerer Völkerschaften zu einem grösseren Einheitsstaat durch das bundesstaatliche Verhältniss vermittelt werden konnte“. Omtrent de honderdschappen zegt Brunner: „es ist durchaus wahrscheinlich dass die Hundertschaft in Germanischer Zeit nicht ein geographischer Begriff, sondern ein persönlicher Verband war, dem allenthalber ein Hundertschaftshauptling vorstand und dass sie erst in der folgenden Periode bei einigen Stämmen landschaftliche Bedeutung erlangte (Hundertschaftsbezirk)“.

Aan het hoofd van den volksstam stond een Koning, of wel vond men slechts principes in de verschillende gauen, die wel geene erfelijke waardigheid hadden maar toch door volkskeuze veelal uit hetzelfde aanzienlijke geslacht werden aangewezen. Hun macht was eene door den wil des volks in de gau- en landsvergadering beperkte. Daar werd over vrede en oorlog besloten, daar werd recht gedaan onder heilige plechtigheden, nadat de koning en zijne aanzienlijken, de principes, onderling de zaken hadden besproken en overlegd. Zou een oorlog gevoerd of een tocht ondernomen worden, dan koos daar het volk een hertog, als er geen koning was, om in den strijd het bevel te voeren. Eigenaardig is het gevolg, comitatus, dat zich rondom den koning en den princeps vormde uit krachtige, strijdlustige jongelingen, die, tijdelijk door trouw en toewijding verbonden met hem, dien zij volgden, in zijn hofgezin opgenomen werden, zijn lijfwacht waren in den strijd, in vrede hem vrijwillig dienden en zich oefenden in de krijgskunst, soms met hem aan buitenlandsche oorlogen deelnamen.

Het zou ons te ver voeren, wilden wij Brunner volgen bij zijne behandeling der rechtspleging en der rechtspraak, zooals die in de volks- en gauvergaderingen plaats vonden; over de beteekenis van den ban des rechters, als uitoefening van zijne bevoegdheid om te gebieden en te verbieden onder boete-bedreiging, over het oordeel vinden, het uitspreken van het oordeel door den rechter die voorzat, over vrede en over faïda, over boete en straf, en over het vredeloos leggen. Wij kunnen er slechts op wijzen als op eene heldere uiteenzetting dier onderwerpen, die zeer de aandacht verdient. Wij moeten ons spoeden naar hetgeen de schrijver in zijn tweede boek, zoover het is verschenen, zegt over de Frankische tijden.

Geen der rijken die eerst op den bodem van het westersch ro-meinsche rijk ontstonden, had een lang bestaan, „sie verkümmerten an der römischen Kultur mit der sie sich zu früh und zu rasch gesättigt hatten“ merkt Brunner op; de vestiging van het frankische rijk was het werk der Gallische Franken. Onder hun Koning Chlogio bezetten zij Gallië tot aan de Somme en vestigden zich in het onderworpen land. Koning Chlodowech breidde de grenzen van zijn gebied al verder uit en de overgang tot het Christendom maakte hem tot den beschermer der kerk en verbond het belang van den clerus met dat van zijn rijk. Toch scheen het frankische rijk door binnenlandschen strijd en door de onbe-kwaamheid zijner vorsten te zullen ondergaan, toen het geslacht

der Arnulfingen onder Peppin in 751 den troon in bezit namen met krachtige hand de regeering ging voeren. Wat was hiervan het gevolg? Ik kan het niet beter uitdrukken dan Brunner deed. „Die Staatsgewalt dehnte ihre Aufgaben auf bisher unberührte Lebensgebiete aus und begann ein Reichsrecht von unbeschränkter territorialer Geltung zu schaffen. Von kirchlichen Gesichtspunkten erfüllt, nahmen Verwaltung und Gesetzgebung einen Zug der Bevormundung an, welcher der merovingischen Zeit völlig fremd war. Während die merowingische Toleranz den ostreinischen Stämmen gestattet hatte in heidnischem Glauben und heidnischen Sitten zu beharren wurden sie unter den Karolingern von Staatswegen zum Christentum übergeführt und in die kirchlichen und gesellschaftlichen Ordnungen des Westens hineingezogen. Seit das Christentum als politische Grundlage der Reichseinheit verwertet und gefördert wurde, veränderte sich das Verhältniss des Staates zur Kirche. Diese wurde zur Mitwirkung zu den unmittelbaren Staatsaufgaben berufen, nachdem sie durch eine Reform den Charakter der fränkische Landeskirche eingebüsst hatte“. Door de kroning van Karel den Groote te Rome was een westersch keizerrijk hersteld en de eenheid van dit rijk gevestigd ter verdediging en bescherming der kerk. De uitkomst beantwoordde niet aan de verwachting, eene eeuw was nog niet noodig om dit rijk door onderlingen strijd uiteen te doen vallen, maar toch bleef de organisatie, bleven de inrichtingen en bepalingen, toen ontstaan, den grondslag vormen der latere ontwikkeling.

De vestiging op vreemden bodem ging met het verkrijgen van eigendom aan den bebouwden grond gepaard, al bleef het weiden boschland als marke gemeen, en de mansus, de hoeve, werd zoo het normale eigendom, dat tot medegenot der markegronden bevoegdheid gaf. Groot waren echter in Gallië, reeds tijdens de verovering, de bezittingen der kerk, die deze als precaria in bezit uitgaf, en de vrome ijver der nieuwe bekeerlingen vermeerde de nog voortdurend. Ook enkele aanzienlijken hadden reeds vóór de verovering aanzienlijk landbezit, vooral in Zuid-Gallië, verkregen, door slaven en kolonen bebouwd, of in pacht en leen aan vrijen uitgegeven, en behielden dit, terwijl de aanzienlijke staatsgoederen nu aan den frankischen koning vielen, die daarover beschikte, hetzij door schenkingen aan de kerk of aan gunstelingen, hetzij door de benutting aan ambtenaren, vooral aan de graven, gedurende hun ambtsvoering af te staan. Hierdoor ontstond zoowel een nieuwe stand van thinslieden, die census be-

taalden aan de kerk of den heer, als van leenmannen die tegen persoonlijke trouw en krijgsdienst leenen bezaten, zonder dat de grenzen tusschen beiden toen scherp getrokken waren, in zooverre ook de verplichting tot diensten en opbrengsten, de aanspraak op bescherming, als een gevolg van het thinsgoed werden beschouwd. Het geslachtsverband onderging nu ook door den invloed van het ontstaan van een sterker staatsverband veranderingen en beperkingen, en naast vrijen en onvrijen, bij de germaansche volkstammen door de hoogte van het weergeld onderscheiden, stonden nog de halfvrijen. Maar reeds in den toestand der onvrijen vertoonde zich verschil, en nemen de dienstlieden, ministerialen, des Konings, de onvrijen der kerk, de knechten der aanzienlijken eene hoogere plaats in. Zoo hing ook de omvang der rechten van de halfvrijen van de wijze van vrijlating af en was daarbij niet overal dezelfde. Een nieuwe adel ontwikkelde zich uit 's Konings dienst, als dienstadel, ambtsadel en leenadel, die de plaats van den ouden geslachtsadel innam.

Kenden de Germaanschen stammen vroeger slechts een ongeschreven recht, dat in de volksovertuiging gevestigd was en in de toepassing zich uitsprak, nu ontstonden niet alleen geschreven rechtsbronnen, maar ook een rijksrecht in verband vooral tot de inrichting en het bestuur des rijks. In de door Romeinen bewoonde gedeelten van het frankische rijk was het romeinsche recht blijven gelden, zooals het in de daar gebruikte verzamelingen was vervat en door het gebruik gewijzigd; daar naast stonden de verschillende Germaansche volksrechten bij de verschillende stammen ontstaan, terwijl bij Burgundiërs en Westgothen een gemengd recht in gebruik was. Toch maakte zich een streven geldend om eenheid in deze verschillende rechten te brengen. In de volksrechten, uit denzelfden bodem ontsproten, bemerken wij den invloed der vroegere op de latere uitgeoefend; de voorrang van het frankische recht, als dat van den heerschenden stam en van het koningshuis, moest daartoe vooral medewerken en de algemeene rijkswetgeving krachtig bevorderen. Zoo ontstond eerst naast het aan den persoon verbonden volksrecht een koningsrecht, en zeer juist zegt Brunner: „die Entstehung des Gegensatzes zwischen Volksrecht und Königsrecht, das Eindringen des Königsrechtes in das Volksrecht bezeichnet einen der bedeutsamsten Fortschritte in der Rechtsentwicklung der Fränkischen Periode. Indem das Königsrecht in den Volksgerichten Wurzel fasste und sich auf gewohnheitsrechtlichem Wege oder auf dem Wege der Satzung in das Volksrecht einschob, wirkte es als die treibende Kraft zeit-

gemässer, den steigenden Kulturzuständen angepasster Fortbildung und Erneuerung des Rechtes“.

Omtrent de vraag hoe de volksrechten tot stand kwamen, en van waar zij hun inhoud ontleenden, merkt Brunner terecht op dat de inhoud, die zich deels als *Satzung*, deels als *Weisthum* vertoont, althans voor een gedeelte, uit het bestaande gewoonterecht werd ontleend en dat die opgesteld werden door ervaren en rechtskundige mannen onder medewerking der vorsten en door het volk aangenomen. Mag men echter hierbij geheel den invloed der geestelijkheid sinds de aanneming des Christendoms voorbijzien? De kerk had belang bij de vaststelling van verschillende punten, vooral ook van de boeten, om daardoor aan eigenrichting en willekeur, aan faida en strijd zooveel mogelijk een einde te maken, om meer geordende toestanden te scheppen en rechtszekerheid te bevorderen. Het eerste ontstaan van enkele volksrechten hing misschien zelfs met de aanneming des Christendoms samen. Reeds de taal, waarin zij vervat zijn of liever waarin zij vertaald zijn, wijst op medewerking der geestelijken, die bij de germaansche stammen wel als de eerste dragers van elke wetenschap mogen beschouwd worden. Ik geloof dan ook dat Brunner te recht den oudsten grondvorm van de *lex Salica* ontstaan acht onder Chlodowech's regeering en nadat deze het Frankenrijk gevestigd had, omstreeks het begin der zesde eeuw. Of men oudere bepalingen daarbij benuttigd heeft moet eene onbeantwoorde vraag blijven. Gevolgd werd de *lex Salica* in de *lex ripuaria*, wier eerste gedeelte nog aan het einde der zesde eeuw schijnt ontstaan te zijn, de Tit. 65—89 eerst onder Dagobert I, 628—639, tot stand kwamen. Brunner, bl. 308, vindt bij Sloet, *Oorkondenb.* n°. 68, eene verwijzing naar de *lex ripuaria* 58, 3, en wil daar lezen: *ut lex Francorum docet, secundum legem Salicam*, vlg. Brunner, *Freilassung durch Schatzwurf*, bl. 70, n. 4. Is de gissing juist, dan is reeds in de 12e eeuw, in het oudste Utrechtsche *Cartularium*, die fout begaan. De *lex Alamannorum*, waaraan een *pactus* voorafging dat op de grens der 6e en 7e eeuw ontstond, en waarvan wij slechts enkele gedeelten overig hebben, werd onder Landfrid, tusschen 717 en 719 vastgesteld. De uitgaaf van Lehmann (1888) verscheen na Brunner's werk; deze ziet in het *pactus* een privaat werk uit het begin der 7e eeuw. Bij de *lex Baduvariorum* sluit Brunner zich aan bij hen die ze beschouwen als „das Ergebnis einer einmaligen *Satzung*“, wat ook wel het waarschijnlijkst is, tusschen de jaren 744 en 748 aangenomen onder invloed der Frankische

regeering. De opsteller, een geestelijke, naar ik meen, gebruikte daarbij het Alamannische volksrecht en de Westgothische wetten, zooals die onder koning Eurich bestonden. Deze wetgeving van koning Eurich viel nog in de 5e eeuw, maar de oudste ons bewaarde redactie van het recht der Westgothen valt onder Recessuinth 649—672, die de vroegere wetten bijeenbracht, ordende, aanvulde en in stelselmatig verband schikte. Aan eene nieuwe herziening onderwierp die bewerking koning Erwig in 682, waarbij dan later nog weder koning Egica enkele stukken voegde. Ook op de lex Burgundionum oefende Eurich's wetgeving invloed, toen Gundobad, die van 474 tot 516 regeerde, die samenstelde. Zooals ons die verzameling verordeningen is bewaard, vormen slechts de eerste 41 titels de oorspronkelijke bewerking. Tit. 42—88 schijnen latere bijvoegingen nog van Gundobad afkomstig, terwijl Tit. 89—104 een latere aanvulling is, die afschrijvers er aan toevoegden.

Bij het nog immer bestaan van zooveel onzekerheid omtrent het tot standkomen dezer volksrechten meende ik kortelijk de meening daaromtrent van Brunner te moeten opgeven die hij uitvoerig verdedigt. Bij de lex Frisionum merkt hij op: „als Ganzes betrachtet hat die Aufzeichnung des friesischen Volksrechtes den Charakter einer Privatkompilation von Rechtsquellen verschiedener Entstehungsorte und verschiedener Entstehungszeit. Doch scheint die ganze Kompilation noch in fränkischer Zeit abgeschlossen worden zu sein“, terwijl hij, ik meen ten onrechte, onderstelt dat Herold zijn tekst „nicht als die vollständige Lex“ uitgaf. Hij neemt dus tegen von Richthofen ook het compilatorisch karakter der wet aan, al maakt hij die wat ouder dan ik heb durven doen. Daarom verwondert het mij dat Brunner bij de lex Saxonum die noemt „das Ergebnis einer einzigen Sitzung“ en het waarschijnlijk acht dat die op den rijksdag te Aken in 803 zou zijn tot stand gekomen. Mij dunkt, althans niet minder dan bij de lex Frisionum, blijkt bij deze wet hare samenstelling uit verschillende stukken, al zijn die wellicht samengevoegd en aangevuld omtrent 803 om er een volksrecht uit te vormen. Tot dien tijd brengt Brunner ook de lex Anglorum et Werinorum, voor Thüringen bestemd. De ewa Chamavorum is, volgens hem, „nicht eine Sitzung sondern die Aufzeichnung eines Weistums, welches auf Anfrage königlicher Missi über das Sonderrecht der Chamavischen Franken abgegeben worden ist“. Dat die evenwel ook voor Drenthe zou gegolden hebben, geloof ik niet, daar woonden toch wel geen chamavische Franken

maar Saksen; ook dat de Amor daarin vermeld de rivier de Eem is, komt mij nog altijd het meest waarschijnlijk voor. Daarna handelt de schrijver over de *lex Romana Burgundionum* en de *lex Romana Wisigothorum*. Dat de *lex Romana Curiensis* met de capitula *REMEDI* voor Churraetiën bestemd was en in de 9e eeuw ontstond kan thans wel als vaststaande beschouwd worden. Ook het edictum Theodorici van 511—533 voor de Oostgothen en de edicten der Longobardische koningen worden besproken.

Reeds onder de Merowingers begon de wetgeving des Konings algemeene regelen te geven, vooral betreffende het bestuur en den werkkring der koninklijke ambtenaren en de kerkelijke zaken. Is daarvan weinig ons bewaard gebleven, talrijker zijn de Karlingische verordeningen, naar haren inhoud als capitularia, ecclesiastica en mundana onderscheiden. In 818 en 819 naar hare bestemming genoemd als capitula legibus addenda, waarbij bepaalde volksrechten werden aangevuld, capitula per se scribenda, algemeene verordeningen over bestuur, landvrede, verkeer en rechten der kerk, en capitula missorum, instructiën en lastbrieven der koninklijke missi. Dat vele dezer stukken al spoedig verloren gingen of in vergetelheid geraakten, blijkt wel daaruit dat Ansegisus bij de samenstelling zijner compilatie in 827 er maar 29 kon vinden, en al is ons langs verschillende wegen een veel grooter aantal toegekomen, toch gingen er zeker zeer vele verloren, vooral van de tweede en derde soort, en blijft ons het Koningsrecht des frankischen rijks, zoover wij dat uit capitularia moeten afleiden, slechts onvolkomen bekend. Dat reeds Karel de Kale zich op de verzameling der valsche capitularia van Benedictus argloos kon beroepen, bevestigt dit en het verwondert mij dat Brunner er de aandacht niet op gevestigd heeft. Als rechtsbronnen komen eindelijk nog de oorkonden en de verzamelingen van formulae ter sprake, met welker aanwijzing Brunner zijn werk besluit. Wij leggen het uit de hand, met den wensch dat de schrijver spoedig dit handboek vervolge, dat evenzeer door rijkdom van inhoud als door helderheid en volledigheid zich aanbeveelt.

B. J. L. DE GEER.

